

УДК 81'373.21(477.51)

ГІДРОНІМИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Тетяна Армашевська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра географії України,
бульв. Т. Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601,
тел. (044) 521-33-72, e-mail: geography@univ.kiev.ua*

Розглянуто гідроніми як носії закодованої інформації про рослинність, заболоченість русла, літологічні властивості ґрунту. Встановлено зв'язок географічних назв Чернігівщини із різними соціально-історичними, етнічними, природно-географічними та іншими явищами, процесами й об'єктами.

Ключові слова: топоніміка, гідронім, Чернігівщина.

Топоніміка уможливує глибокий екскурс до первинного стану природних ландшафтів, який людина застала на початках освоєння території. Топоніми, за умови наукового підходу до їх вивчення, здатні надати багато свідчень про минулі історичні епохи, географічні типи господарювання та процеси освоєння українським народом геопростору. Гідроніми (назви водних об'єктів) є найдавнішими. Відносно давнішими за назви населених пунктів є назви окремих місцевостей, хоча згодом можливе перенесення на них і назв населених пунктів. У минулому назви ніколи не давали випадково. Вони влучно відтворювали особливості природи тієї чи іншої місцевості, а також економічні, історичні, побутові умови життя людей. Тому важливе значення має дослідження саме гідронімів території. Назви водних об'єктів акумулюють і зберігають протягом віків важливу інформацію, а іноді висвітлюють такі процеси і явища, про які не збереглося інших свідчень.

Метою дослідження є аналіз походження, семантичне значення гідронімів Чернігівщини, встановлення зв'язку географічних назв досліджуваної території із різноманітними соціально-історичними, етнічними, природно-географічними та іншими явищами, процесами й об'єктами.

Чернігівська область багата на річки й озера, назви яких є цінним джерелом інформації про місцевість. Основними водними артеріями області є Дніпро та його ліва притока Десна. Є різні гіпотези щодо походження назви річки Дніпро. Одні вчені вважають, що термін “Дніпро” не належить до самої річки, а до широкого лиману в її нижній течії. Деякі дослідники печенізьку назву Дніпра – “Барух” (“Barobx”), мимохить згадувану візантійським імператором й істориком Констянтином Багрянородним в одній зі своїх праць, як і санскрит Barax, а також назву, дану іраномовними племенами, Baras, Bars-don і гунську

назву цієї ріки Var, пропонують вважати найдавнішою назвою Дніпра, яка означала “Вепр” – дикий кабан. Цю думку підтверджують тим, що культ вепра посідав особливе місце у стародавній міфології давніх греків – назва Борисфен (Бориспен) є переосмисленням давнього індоєвропейського гідроніма “Baras” через його іранську переробку Барз-дон “Вепр-ріка” і що від цієї назви утворилися давньогрецькі гідроніми “Барос” (Барис), “Борис-тен”, “Вепр-ріка” [3].

Щодо походження назви ріки Десна (Десна, Дисна, Дистна, Дясна) є кілька гіпотез. Академік О. Шахматов вважав, що її назва походить від слов’янського слова “деснь” – “правий”. Він гадав, що слов’яни жили в гирлі Дунаю, звідки рухалися на північ – на Волинь і Середнє Подніпров’я. Одна з найбільших приток Дніпра виявлялася праворуч їхнього руху і вони, мовляв, називали її Десною (“Правою”). Проте, на думку українського дослідника М. Янко, це є малоймовірним із тієї причини, що східні слов’яни, які тут селилися, ніколи не мали (як і західні) у своїй мові слова *desn* – “правий”; воно відоме як діалектне лише південним слов’янам. Найбільш прийнятою він вважає гіпотезу, згідно з якою гідронім “Десна” виводять з індоєвропейського *d-/de* “яскраво блищати, світити”, до якого згодом приєднався іранський елемент *-sya/-sa*, спільний для гідронімів *De-sna*, *Sn-ov*, *Perete-sna* та ін. [3].

Назва річки Остер (ліва притока ріки Десни) походить від “*Osrovati*” – “обтікати, обливати”, “текуча вода, струмок, річка” [1].

Остаточного варіанта немає для річки Трубіж (ліва притока Дніпра), що тече територією Козелецького району і на березі якого розміщене село Петрівське. Є багато тлумачень назви цієї річки. Її виводять або від давньоруського “трубити”, “трублю”, тому, що у давнину тут під час полювання трубили у мисливські роги; або ж робили “трубіж” під час воєн на знак перемоги чи відбою, що науково не обґрунтовано і слугує народною етимологією. Інші вчені вважають, що назва походить від слова “труба” – “специфічне русло ріки чи струмка”; або зі словникового кореня *tr-, ter-*, що від українського – терти [2].

У заплаві річки Десни на околиці селища міського типу Короп Чернігівської області розташоване озеро Коропська Стариця, від якого за допомогою суфікса *-ськ* утворена прикметникова назва в розумінні “стариця Десни біля Коропа”. На заході області наявне озеро Смолинська Стариця. Іменникова частина складного гідроніма – Стариця – утворена від апелятива “стариця”, а прикметникова частина, можливо, від “смола” в розумінні синоніма сосни.

За характером течії вирізняють деякі річки. Так, назва ріки Малотічка – правої притоки Десни в Новгород-Сіверському районі – виникла від словосполучення мала течія, у розумінні “маловодна”. Хоча літописна її назва “Молочная” – від давньоруського “молочный” зумовлений мутним (молочним) кольором води. У Борзнянському районі ріка Борзна (ліва притока Доч) свою назву отримала від давньоруського “борз, борза”, що означає “швидка, жвава, швидкоплинна”. На території Варвинського району протікає річка Варва (ліва притока Удаю). Вважають, що в основу назви покладено термін “вар” – “вода, що кипить”, тобто вода, що вирує. На північному заході області (Ріпкинський район) ріка Сожу Вир означає “глибоке місце в річці, безодні, де бувають коловороти”. Назва річки Озеро (права притока Остра) акцентує слабку проточність рік, широкі розливи

під час повені. Озеро Тихе Сосницького району отримало свою назву теж за характер течії.

Такі водні об'єкти, як озера, виділено в іншу групу – за конфігурацією берега. Озеро Вилувате є на південному заході Чернігівської області. Саме прикметниковий суфікс – “-увате” засвідчує конфігурацію берегової лінії озера; від слова вила, дослівно: “подібне до вил”. А на півдні регіону – озеро Криве, назва якого утворена від прикметника “кривий”. На сході області – озеро Вовчок – від “вовчик”, “вовчок” – напівкругла балка чи яр. До цієї групи також належать озера Харитонів Круг, Чистий Круг Козелецького району.

Гідроніми несуть у собі закодовану інформацію про рослинність, заболоченість русла, літологічні властивості ґрунту. Значну за кількістю групу формують гідроніми своєрідного значення: ріка Дніпро, ріка Десна, ріка Остер та інші. Дослідження гідронімів є проблематичним: безліч назв не розшифровані або пов'язані з різними гіпотезами. Основною причиною цього є давність виникнення гідронімів.

Стаття: надійшла до редакції 15.01.2013

доопрацьована 22.05.2013

прийнята до друку 19.06.2012

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Морозов О.* Остер: звідки ця назва? Сіверянський літопис / О. Морозов // Сіверянський літопис. – 1995. – № 5. – С. 92–93.
2. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К. : Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – 1008 с.
3. *Янко М. Т.* Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

HYDRONYMS OF THE CHERNIHIV REGION

Tatiana Armashevskia

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Geography of Ukraine Department,
Taras Shevchenko Av., 14, Kyiv, Ukraine, 01601,
tel. (044) 521-33-72, e-mail: geography@univ.kiev.ua*

The article deals with the hydronyms as signs of encoded information on vegetation, water-logged channel as well as on lithological properties of the soil. It reveals the relationship of geographical names from the Chernihiv region with different socio-historical, ethnic, natural-geographic and other phenomena, processes and objects.

Key words: place names, hydronyms, Chernihiv region.

ГИДРОНИМЫ ЧЕРНИГОВЩИНЫ

Татьяна Армасhevская

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра географии Украины,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601,
тел. (044) 521-33-72, e-mail: geography@univ.kiev.ua*

Рассмотрено гидронимы как носители закодированной информации о растительности, заболоченности русла, литологических свойствах почвы. Определено связь географических названий Черниговщины с различными социально-историческими, этническими, природно-географическими и другими явлениями, процессами и объектами.

Ключевые слова: топонимика, гидронимы, Черниговщина.